

О. О. Воронюк*

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА — ЮРИДИЧНА ОСОБА

Державі в юридичній та державознавчій літературі завжди приділяється особлива увага. Це стосується як питання щодо сутності держави, так і встановлення ознак держави, характерних якостей. Причому, досліджуючи сутність держави, деякі автори застосовують натуралістичні уявлення про державу та намагаються описати державу не як певний ідеальний об'єкт, як теоретичну абстракцію, а як “живу дійсність”, “реальний факт”. У свою чергу, в юридичній літературі майже відсутні дослідження сутності та ознак держави з позиції сприйняття держави як юридичної особи в загальноправовому значенні. Переважно держава як юридична особа досліджується в рамках цивільного права, та при такому дослідженні увага дослідників загострюється на цивільно-правових аспектах, зокрема, на майнових аспектах держави, що, в свою чергу, не дає змоги розкрити її сутність.

Мета даної статті полягає у спробі виявити сутність держави шляхом дослідження останньої не як живої дійсності, а як певної теоретичної абстракції (ідеальної моделі) — юридичної особи в загальноправовому значенні.

Науково-теоретичною базою даної статті стали праці таких відомих науковців, як: М. М. Алексєєв, С. І. Архіпов, Г. Еллінек, І. О. Ільїн, М. С. Суворов, Г. Ф. Шершеневич тощо.

Перш за все, досліджуючи ознаки або властивості держави, говорять про три елементи, які нібито обов'язково притаманні державі: перший елемент — влада, який притаманні ознаки самостійності та винятковості; другий елемент — певна кількість людей, їх союз або об'єднання, яке підкорене вказаній владі; третій елемент — певна територія¹.

На думку М. М. Алексєєва, з точки зору родової сутності держави така ознака держави як територія взагалі не може розглядатися в якості необхідної та конститутивної, оскільки така емпірична ознака не впливає з самої ідеї держави, адже спілкування та влада здатні виходити за межі цих емпіричних кордонів, розширюючись та охоплюючи все більшу кількість істот².

Стосовно такої ознаки держави, як певна кількість людей, їх союз, Г. Ф. Шершеневич писав: “Ми маємо перед собою особисте поєднання, як певну сукупність людей, які знаходяться у взаємному відношенні владарювання та підлеглості. Що являє собою ця сукупність людей? Деякі визнають її союзом. Але союз викликає думку про свідоме, свідоме поєднання, що відкидає нас до договірному уявленню. Поєднання є дещо інше, як суспільство. Початок, який поєднує цих людей у суспільство, полягає в підпорядкуванні тій самій владі”³. Г. Ф. Шершеневич, як можна зробити висновок з його слів, не бажав викликати думку про свідоме поєднання людей в державу. Стосовно держави він допускав лише думку про наявність факту примусового владного поєднання людей. Г. Ф. Шершеневич називав методологічною помилкою спроби сформулювати поняття про державу не в його “історичній дійсності, а в його ідеальному уявленні”⁴. Ці ж методологічні уявлення не дозволяли йому розглядати державу як юридичну особу, так як, на думку Г. Ф. Шершеневича, неприпустимо подвійне визначення одного й того ж поняття, соціологічне та юридичне, і тому поняття про державу повинно бути тільки одне — соціологічне⁵. У кінцевому результаті вказаний автор доходить висновку про те, що держава хоча і виступає джерелом права, але суб'єктом права не є і навіть не може бути визначена юридично.

© Воронюк О. О., 2008

* аспірант Університету економіки та права “КРОК” (м. Київ)

¹ Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права. — М., 1909. [Електронний ресурс] Allpravo.Ru — 2005. — Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum4439/>

² Алексєєв Н. Н. Очерки по общей теории государства. Основные предпосылки и гипотезы государственной науки. Московское научное издательство. 1919 г. [Електронний ресурс] Allpravo.Ru — 2004. — Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum3690/>.

³ Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: Учебное пособие в 2-х томах. — М: Изд-во «Юрид. колледж МГУ», 1995. — Т. 1. Вып. 1. — С. 201-202.

⁴ Там же. — С. 199.

⁵ Там же. — С. 213.

Слід погодитись з думкою С. І. Архіпова про те, що якщо розвивати ідею Г. Ф. Шершеневича, тоді не слід відчувати муки творчості, створюючи державу як ідеальний об'єкт, визначаючи юридичну особистість держави тощо. Достатньо тільки оглянути всю сукупність людей, які знаходяться під загальною примусовою владою, і тоді можна відчувати державу, її можна наочно спостерігати і навіть відчувати. Держава при такому соціологічному підході сприймається як велике людське стадо, яке насильницьке управляється організованою владою. Стадо, в якому немає місця правовим особистостям, відсутні правові цінності, загальні правові зв'язки, єдині правові норми тощо. Є лише факт примусового владного впливу⁶.

Проте якщо позбавити державу її правової особистості, то вона втрачає будь-які правові підстави для здійснення примусової влади. В правовому відношенні така держава становиться порожнім місцем, тобто нічим, і у такої держави немає жодного юридичного права примушувати будь-кого до будь-чого.

Але слід погодитись з думкою Г. Ф. Шершеневича про те, що конструкція юридичної особи, яка була створена для цивільно-правових цілей не відповідає публічно-правовим суб'єктам, не розкриває в повному обсязі правову особистість держави. Але, на нашу думку, замість того, щоб спробувати модифікувати цю конструкцію, надати їй загальний характер, Г. Ф. Шершеневич взагалі відмовився від думки розглядати державу в якості суб'єкта права, таким чином пожертвувавши правовою особистістю держави заради збереження цивільної конструкції юридичної особи.

З нашої точки зору, якщо не відкидати теоретичні уявлення про державу, як це рекомендує зробити Г. Ф. Шершеневич, то слід зазначити, що держава як суб'єкт права не може нікого фізично в себе включати, ні однієї людини, ні сукупність людей. Держава, як і інші суб'єкти права, є лише ідеальним об'єктом⁷.

Слід погодитись з думкою С. І. Архіпова про те, що при аналізі держави слід керуватися тим методологічним принципом, відповідно до якого субстанцію держави складають не фізичні реалії (населення, територія, акти фізичного примусу, майно тощо), а явища духовного порядку. Держава, як і право, — світ духу, породженого ним самим. Зовнішні рішення, дії держави являються перед нами як рішення, дії конкретних людей, а для стороннього спостерігача вони являють собою їх власні вчинки, які належать їм. Тільки абстрактне, раціональне мислення дозволяє нам приписувати їх іншому суб'єкту, переносити такі дії та рішення на іншу особу, яка фізично незрима, непомітна. Державу неможливо побачити ані територіально (географічно), ані в людському субстраті, ані в майні, адже держава існує як абстрактний суб'єкт. Держава є теоретично відособлені від людини його соціальні якості⁸.

З нашої точки зору, державу слід розглядати як правову корпорацію, а не як фізичну корпорацію, тобто корпорацію фізичних істот. Державу, скоріш за все, слід розглядати як корпорацію суб'єктів права, кожний з яких зберігає за собою статус вирішальної правової інстанції. Головною метою такої корпорації є не підлеглість усіх єдиній владі, а створення системи правового спілкування, правової комунікації, яка направлена на погодження волі громадян, які входять у таку корпорацію, формування правових зв'язків, які б забезпечували здійснення правових інтересів громадян. Принципова різниця держави від всіх інших суб'єктів права, в тому числі всіх існуючих юридичних осіб, полягає не в якійсь особливій матерії, з якої така держава складається, а в тому, що даний суб'єкт створюється заради служіння праву, адже право складає сутність держави як корпорації, визначає її зовнішні цілі, функції та внутрішню організацію.

Держава в якості правової корпорації не створює особливу субстанцію, яка відрізняється від тієї субстанції, що складає зміст інших суб'єктів права. Держава не повинна розглядатися як самостійне джерело права та правового примусу, адже держава має службову функцію — сприяти формуванню та здійсненню права, самовизначенню правової особистості. Слід погодитись з думкою С. І. Архіпова про те, що в державі як правовій корпорації людина повинна бачити не свого опонента або володаря, який стоїть

⁶ Архіпов С. І. Суб'єкт права: теоретическое исследование. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. — 469 с., С. 364.

⁷ Там же. — С. 365.

⁸ Там же. — С. 366.

над нею, а свою відособлену правову сутність. У людини немає іншої такої корпорації, де її правові якості, а також правові якості інших осіб могли б розкритися, саме право також не може існувати поза цією корпорацією⁹.

У правовій літературі досить давно ведеться спір про те, чи є держава корпорацією або установою. Г. Еллінек наполягав на тому, що з юридичної сторони держава може конструюватися тільки як суб'єкт права, причому який підведений під поняття корпорації¹⁰. Для Г. Еллінека поняття корпорації є виключно юридичним, адже як будь-якому іншому правовому поняттю корпорації у світі фактів не відповідає будь-що об'єктивно відчутне. Держава, на думку вище зазначеного автора, виступає формою юридичного синтезу для вираження юридичних відносин союзної єдності, відношення його до правопорядку.

І. О. Ільїн також був прихильником того погляду, що в ідеї держави є корпорації, а не установа. Відмінність корпорації, на його погляд, полягає у тому, що її лад сходинить від однакового інтересу до загального за принципом солідарності, і з багатьох зацікавлених суб'єктів, які однаково уповноважені, складається єдиний суб'єкт з єдиним загальним інтересом, загальною метою. Установа, на думку І. О. Ільїна, зазвичай складається не за принципом солідарності зацікавлених, а за принципом опіки над ними. Сутність установи у вказаного автора полягає в розриві інтересу та повноваження, інтересу та цілеспрямованія, цілеспрямованія і дії, в їх розподілі між різними суб'єктами. Зацікавлені особи не формулюють своєї мети, за них це роблять інші; зацікавлена особа не має повноважень діяти в ім'я своєї мети тощо¹¹.

У державі-корпорації, за твердженнями І. О. Ільїна, такий розрив інтересу та повноважень, інтересу та цілеспрямованія, цілеспрямованія і дії долається, адже держава перебуває не над громадянами, але живе в них, держава твориться не тільки для громадян, але ними та через них. Основну проблему вказаний автор вбачає у тому, що відповідно до своєї сутності держава повинна бути корпорацією, але в дійсності держава є установою. Це відбувається через те, що держава як публічно-правовий інститут здійснює організоване володарювання, і по відношенню до цієї влади громадяни мають обов'язок підпорядкування та покори. Держава діє за принципом опіки над дітьми і дана обставина надає політичному ладу характер авторитарності та уподібнює державу не корпорації, а установі¹². Все це, на думку І. О. Ільїна, означає, що держава в своєму існуванні суміщає риси корпорації з рисами установи.

Не можна не погодитись з думкою вказаного автора про те, що рівень досконалості держави залежить від рівня досконалості правосвідомості, і відповідно, чим вище та сильніше буде рівень правосвідомості, чим в більшому ступені наступить перевага корпоративного духу над духом установи, яка опікає громадянина, тим більш досконалою буде держава.

Слід зазначити, що І. О. Ільїн досить точно підмітив зв'язок держави-установи з владною політичною природою, авторитаризмом держави. Саме політична природа держави обумовлює відчуження правової особистості людини від держави, виникнення розриву інтересу та повноваження тощо. В державі-установі заключається ідея опіки держави над особистістю, первинність держави по відношенню до особистості. Також І. О. Ільїн визначив зв'язок держави-корпорації з правом, розвинутою, зрілою правосвідомістю громадян. Разом з тим виникають певні сумніви щодо твердження вказаного автора про те, що в державі-корпорації необхідне існування однакового інтересу громадян, однакового цілеспрямованія, дотримання громадянами принципу солідарності. Можна погодитись з С. І. Архіповим, який вказує на те, що такої єдності майже неможливо досягнути в суспільстві, а головне те, що такої єдності зовсім не вимагається для створення правової корпорації. Необхідна не однаковість цілей та інтересів усіх громадян, які складають державу, а сумісність таких цілей одна з одною, їх формально-юридичне поєднання. Неможливо досягнути однакової направленості інтересів покупця та продавця, орендодавця та орендатора, замовника та виконавця, але можливо забезпечити їх формальну сумісність,

⁹ Там же. — С. 367.

¹⁰ Еллінек Г. Общее учение о государстве. — Спб.: Юридический центр Пресс, 2004. — С. 114.

¹¹ Ильин И. А. Теория права и государства / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — С. 275.

¹² Там же. — С. 276.

а існування договірної права, в свою чергу, доводить таку сумісність¹³. Якщо і слід вести мову про принцип солідарності в державі-корпорації, лише тільки в формально-правовому сенсі, а саме: про солідарність в плані вирішення всіх питань лише правовим шляхом, солідарності в сенсі досягнення правової комунікації, правової взаємодії суб'єктів, солідарності визнання як визнання правового методу в якості єдиного допустимого в сфері юридичних відносин. Солідарність в загально соціальному розумінні хоча зовнішню і виглядає привабливо, однак різні намагання досягти такої солідарності у праві можуть призвести лише до руйнування правопорядку та обмеження прав особистості.

С. І. Архіпов, погоджуючись з тезисом про те, що держава є права корпорация, вкладає в це поняття інший зміст, відмінний від того, який вкладали в це поняття Г. Еллінек та І. О. Ільїн. Вказаний автор зазначає, що державу-корпорацию як суб'єкт права зовсім некоректно протиставляти державі як об'єкту та державі-правовідношенню. Подібно до того, як суб'єктивне та об'єктивне твердо не протистоять один одному, а швидше за все переходять один в одне, так і вищевказані поняття твердо не протистоять один одному, а доповнюють один одного. Держава-корпорация передбачає державу-правовідношення, однак ця держава-правовідношення повинна засновуватись не на владовідношеннях, на суб'єкт-об'єктних зв'язках, а на суб'єкт-суб'єктних зв'язках, які формуються між громадянами держави, так і між громадянином та державою як юридично рівними суб'єктами права. Як стверджує С. І. Архіпов, одна держава (держава-суб'єкт) без іншого (держава-правовідношення) не може існувати, адже будь-яка права корпорация в основі повинна мати правовий зв'язок¹⁴.

Вказаний автор розмежовує державу як правову корпорацию та політичну державу. Тільки в політичній державі у владних відносинах суб'єкт та об'єкт права можуть бути субстанційно розмежовані. В державі як правовій корпорации таке субстанційне розмежування неможливе. Держава-суб'єкт, держава-об'єкт, держава-правовідношення — це лише моменти існування загальної корпоративно-правової волі, її різноманітні форми¹⁵.

Слід погодитись з думкою С. І. Архіпова про те, що в конструкції держави як корпорации на новій основі можливий синтез уявлень про державу-суб'єкт, державу-об'єкт, державу-правовідношення, державу-правосвідомість. Однак даний синтез зовсім неможливий на підставі реалізації ідеї відносин влади в правовій корпорации та ідеї суб'єкт-об'єктних зв'язків, з чого виходили І. О. Ільїн та Г. Еллінек, оскільки в такому випадку не виникає єдиної правової корпорации, а існує корпорация владарюючих (корпорация — суб'єкт права) та корпорация підвладних (корпорация — об'єкт права), які існують окремо і лише формально об'єднані єдиним законодавством.

Будь-яка права особистість, у тому числі особистість держави, традиційно в юридичній літературі визначається за допомогою понять правоздатності та дієздатності. Стосовно держави існують діаметрально протилежні погляди на те, яка правоздатність є у держави. Деякі дослідники вважають, що в сфері цивільно-правових відносин держава має спеціальну правоздатність, адже здійснює лише ті права та обов'язки, які передбачені законом¹⁶. Інші автори вважають, що держава має цільову правоздатність, яка походить з тієї функції носія публічної влади, яку в інтересах усього суспільства виконує держава¹⁷. Ця група авторів вважає, що правоздатність держави не може вважатися спеціальною, обмеженою лише тими можливостями, які прямо передбачені законом, так як, по-перше, ніде не закріплений вичерпний перелік повноважень держави, а, по-друге, держава, приймаючи закони, сама може встановити більш ширший об'єм своєї правоздатності і в цьому не можна відмовити. Як влучно зауважив С. І. Архіпов, дана позиція не може розглядатися в якості самостійної з точки зору розмежування правоздатності за ознакою (критерієм) наявності або відсутності обмежень прав держави, оскільки ціль, яка розуміється як оформленість, визначеність волі стосовно правоздатності держави означає обмеженість волі держави, але не зовнішню (в сенсі іншими суб'єктами права), а

¹³ Архіпов С. І. Указ. работа. — С. 370.

¹⁴ Там же. — С. 371.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Гражданское право: Учебник: В 2 т. / Под ред. Е. А. Суханова. — М., 1993. — Т. 1. — С. 108.

¹⁷ Гражданское право: Учебник. 5-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2001. — Т. 1. — С. 193.

внутрішню, як власне обмеження правоздатності. Тому дана позиція не протистоїть першому підходу, а лише уточнює його з точки зору характеру та причин обмеження правоздатності¹⁸.

Принципово інша позиція полягає у визнанні універсальної правоздатності держави, на відміну від правоздатності громадян та приватних юридичних осіб¹⁹. Універсальний характер правоздатності держави визначається незалежно від того, що деякі елементи правоздатності, які є, наприклад, у громадян (правова можливість виступати спадкодавцем, бути суб'єктом сімейно-правових та деяких інших відносин), у держави як суб'єкта права відсутні. О. О. Пушкін стосовно радянської держави писав про те, що її не можна розглядати як звичайну юридичну особу, так як "державна сама визначає порядок здійснення належних їй прав як суб'єкта цивільних правовідносин. Відносно радянської держави не можна застосувати правила виникнення та припинення юридичних осіб. Радянська держава сама визначає рамки своєї участі в цивільних правовідносинах. Тому на неї не розповсюджуються правила щодо спеціальної правоздатності, які регулюють діяльність юридичних осіб. Радянська держава має універсальну правоздатність"²⁰.

До підходу про те, що держава має універсальну правоздатність, приєднується позиція, відповідно до якої держава має загальну правоздатність у сфері цивільних правовідносин²¹.

З формальної точки зору, напевно праві ті науковці, які стверджують, що держава має спеціальну, обмежену правоздатність, так як права та обов'язки держави визначені законом і частина тих правових можливостей, які мають інші суб'єкти права, у держави відсутні. Але якщо звернутися до практики, більшість держав як владарюючі та суверенні суб'єкти ніким не можуть бути обмежені в своїй правоздатності. Власні правові самообмеження лише доводять суверенність таких держав і не змінюють їх природу, адже політична держава живе за своїм власним правом, вона сама встановлює для себе юридичні обмеження, сама ж їх відмінює. Звідси з принципової точки зору політична держава є суб'єктом з універсальною правоздатністю, особою, яка формує власною політичною волею своє особливе право, встановлює, змінює та відмінює правоздатність для інших суб'єктів — фізичних та юридичних осіб. Політична держава є особою, яка стоїть над усіма іншими суб'єктами права і сама визначає їх та свою правову особистість, включаючи правоздатність²².

Через політичну природу держави в її правоздатності багатьма авторами виділяється два початки: приватноправовий, який виражається в класичній конструкції юридичної особи, та публічноправовий, що виражається в особливому статусі авторитарного, владарюючого суб'єкта, який встановлює для себе особливі, виключні права, переваги і нав'язує свою волю іншим суб'єктам права. Вказані особливості держави зумовили виникнення поглядів, відповідно до яких особистість держави роздвоювалася, адже деякі правознавці виділяли патримоніальну особистість держави та власне суб'єкт влади. Леон Дюгі звертав увагу на різні підходи німецьких та французьких юристів з даного питання. Німецькі юристи, на його думку, довгий час наполягали на тому, що патримоніальна особистість держави, яка іменувалась фіском (казна), відрізняється від особистості держави як суб'єкта публічної влади. Французькі юристи, в свою чергу, принципово заперечували проти такого поділу держави. Частина з них (Мішу, Оріу та інші) вважали, що держава утворює лише одну, єдину юридичну особу, являючись в правовому світі у двох видах: як публічна влада або як носій майнових прав. Інша частина французьких правознавців (Бертелемі та інші) вважали, що тільки патримоніальна держава є юридичною особою, а публічна влада ні²³. Проте не всі німецькі науковці підтримували теорію роздвоєння

¹⁸ Архипов С. И. Указ. работа. — С. 430.

¹⁹ Гражданское право: Учебник / Под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгалова, В. А. Плетневой. — М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — Ч. 1. — С. 140.

²⁰ Пушкин А. А. Субъекты гражданского права (текст лекций). — Х., 1974. — С. 16-17.

²¹ Гражданское право России. Курс лекций. Часть первая / Под ред. О. Н. Садикова. — М.: Юридическая литература, 1996. — С. 112.

²² Архипов С. И. Указ. работа. — С. 432.

²³ Конституционное право. Общая теория государства: Перевод с франц. / Дюги Л., проф. Берлин. ун-та; Пер.: В. Краснокутский, Б. Сыромятников, А. Ященко, прив.-доц. Моск. ун-та; Предисл.: Л. Дюги, П. Новгородцев, проф. — М.: Изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1908 (репринтная копия). — С. 61.

держави. Німецький правознавець Г. Дернбург писав про те, що особистість держави єдина та неподільна і цей принцип не порушується тією обставиною, що управління державним майном розподілене між різними відомствами²⁴. Сам Л. Дюгі також вважав, що держава як юридична особа є носієм не тільки прав публічної влади, але й патримоніальних прав, що держава має не тільки права, але й патримоніальні обов'язки²⁵.

У російській дореволюційній юридичній науці особистість держави головним чином визнавалася єдиною. Один з перших російських цивілістів Д. І. Мейер критично висловлювався на адресу тих, хто визнавав майно, яке належало державі, суб'єктом права, називаючи його казною. Вказаний автор розглядав державу в якості єдиного суб'єкта права, а казну розумів як одну сторону (якість) діяльності держави, правової особистості держави, а саме: держава в сфері майнових відносин, в юридичному побуті²⁶.

К. Д. Кавелін також не розглядав казну ні в якості особливий юридичної особи, відмінної від держави, ні як особливе відомство, а розглядав лише як сукупність юридичних майнових та зобов'язальних відносин держави, яка розуміється як єдине ціле. Для даного автора держава, казна є такою самою особою в юридичному розумінні, яким є фізична особа²⁷. Аналогічним чином розглядав державу Г. Ф. Шершеневич, який писав, що публічні юридичні особи встановлюються незалежно від волі приватних осіб і між ними саме помітне місце займає казна, яка представляє державу з його господарської сторони. Г. Ф. Шершеневич вказував на те, що держава — це один суб'єкт, не зважаючи на те, що господарська діяльність здійснюється різними органами держави²⁸.

Уявлення про те, що казна є юридичною особою, відокремленою від держави, походять з римського права, де казна (фіск) розглядалася в якості держави, взятої в її майновому аспекті.

На нашу думку, твердження про те, що держава є юридичною особою лише як казна (фіск), є хибним, адже казну слід розглядати як одну з багатьох юридичних якостей держави-юридичної особи, а не як окремий суб'єкт права. На підтвердження даної позиції доречно навести висловлення з цього приводу Бернатцика, який вказував на те, що держава та фіск (казна) знаходяться між собою в такому ж самому відношенні, як людина і її гаманець, і може йти мова лише про різні юридичні якості однієї і тієї ж юридичної особи — держави²⁹. Також не можна не погодитись з висловом О. Гірке про те, що приватноправа та публічно-права здатність союзів, як і індивідів, це лише дві сторони однієї особистості: одна й та сама істота в якості фіска укладає договори та в якості держави приймає закони; одному й тому ж суб'єкту належить корпоративне майно та корпоративна влада³⁰.

На наш погляд, правову особистість держави не варто виводити за рамки поняття юридичної особи. Навпаки, більш доцільно розширити ці рамки, розглядаючи поняття "юридична особа" в якості загальноправового, яке має сенс не тільки для приватноправової сфери, але й для всього права в цілому, включаючи публічноправові відносини. Держава як і будь-яка юридична особа повинна визначатись в якості похідного від людини суб'єкта права, в якості вторинного суб'єкта. Такий правовий зв'язок з людиною як громадянином держави не повинен перерватися, так як в кінцевому результаті від такого зв'язку залежить не тільки правоздатність громадянина, але й правоздатність та дієздатність самої держави. Держава так само як і людина потребує такого правового зв'язку, оскільки справжня правова держава існує до тих пір, поки її громадяни визнають свою правову пов'язаність в якості членів загальної державної корпорації, виконують функції держави, є посадовими особами, службовцями держави, виступають представниками держави, виконують закони та інші нормативно-правові акти тощо.

Слід погодитись з думкою С. І. Архіпова про те, що принципових відмінностей між правовою особистістю держави та особистістю будь-якої іншої юридичної особи не

²⁴ Архипов С. И. Указ. работа. — С. 433.

²⁵ Конституционное право. Общая теория государства: Перевод с франц. / Дюги Л., проф. Берлин. ун-та; Пер.: В. Краснокутский, Б. Сырмаятников, А. Ященко, прив.-доц. Моск. ун-та; Предисл.: Л. Дюги, П. Новгородцев, проф. — М.: Изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1908 (репринтная копия). — С. 60.

²⁶ Архипов С. И. Указ. работа. — С. 433-434.

²⁷ Там же. — С. 434.

²⁸ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). — М.: Спарк, 1995. — С. 91.

²⁹ Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. — М.: Статут, 2000. — С. 121.

³⁰ Там же. — С. 97.

існує: держава, як і будь-яка інша юридична особа є відособлені від людини її правові властивості, якості, її правова особистість. За своєю правовою природою держава залишається юридичною особою, зберігаючи властивості юридичної особи. Разом з тим держава має одну суттєву особливість, яка відрізняє державу від інших видів юридичних осіб. Дана особливість полягає у тому, що держава створюється в ім'я права, як корпорація, яка має мету забезпечення правової взаємодії, правової комунікації людей. Звідси випливає, що держава повинна бути юридичною особою не тільки по формі, але й за своєю ідеєю, держава повинна здійснювати не особливу волю окремих осіб у складі народу, а загальну волю своїх громадян. Як правова особа держава живе правовим зв'язком, на відміну від політичної держави, яка існує за рахунок поділу суспільства на тих, хто володарює, та підвладних³¹.

Формування правової державності означає зміцнення правового зв'язку держави з своїми громадянами, подолання правової відчуженості держави від особистості, визнання залежності держави, такої, що є похідною від людини. Правова держава, на відміну від політичної держави, не може мати загальну або універсальну правоздатність, адже держава не має права самостійно встановлювати для себе цілі, задачі, функції, права та обов'язки. Правоздатність держави, а також увесь об'єм прав та обов'язків повинен визначатися громадянами, обраними за їх волею представниками. Саме громадяни мають право встановлювати як абстрактну можливість держави бути суб'єктом права, так і ті сфери, а також види діяльності, в яких необхідна участь держави, правові форми такої діяльності, її межі, гарантії дотримання прав громадян, міри юридичної відповідальності держави і її посадових осіб перед людиною. Для правової держави не існує колісь встановленого та незмінного спектра функцій, задач і відповідного цим задачам та функціям комплексу прав та обов'язків. Виступаючи в якості гаранта загальної правової волі і головною інстанцією, що здійснює цю волю, держава слідує за цією волею, бере участь у тих видах діяльності, які необхідні, яких потребують громадяни як члени державно-правової корпорації. В свою чергу, ті види діяльності, функції, які починають успішно здійснюватись громадянами без участі держави, держава повинна залишити. Таким чином, правоздатність держави як суб'єкта права, а також конкретний склад її прав та обов'язків мають похідний, залежний від особистості характер, і такі права та обов'язки держави визначаються загальною волею громадян і формуються такою волею.

³¹ Архипов С. И. Указ. работа. — С. 439.

Н. Ю. Панич*

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕРАЛЬНУ ПРОКУРАТУРУ АВСТРО-УГОРЩИНИ (1867-1918 рр.)

Запорукою демократичного та правового розвитку української держави є наявність структурно досконалої системи державних органів. Важливу роль у даному аспекті відіграє діяльність центральних органів влади, їх правовий статус та роль у керівництві підпорядкованими їм нижчестоящими органами.

У зв'язку з цим гострої актуальності у даний час набувають історико-правові дослідження утворення та діяльності центральних державних інституцій. Одним із пріоритетних напрямів таких досліджень, на нашу думку, є аналіз діяльності Генеральної прокуратури Австро-Угорщини, яка функціонувала на території імперії та поширювала свою діяльність в тому числі на Галичину і Буковину. Таке дослідження зробить не лише сприятиме поглибленому вивченню функціонування цього органу, але й зробить можливим запозичення позитивного досвіду його функціонування для Генеральної прокуратури незалежної України.

Питання утворення та функціонування Генеральної прокуратури Австро-Угорщини певною мірою було предметом дослідження таких українських вчених як В. С. Кульчицький та І. Й. Бойко Так, зокрема, у праці В. С. Кульчицького "Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX-на початку XX ст.)" здійснюється аналіз заснування при Верховному судовому і касаційному трибуналі посади Генерального прокурора, а також проводиться порівняльний аналіз правового статусу Генеральних прокурорів за законодавством Австрії та Австро-Угорщини.

Важливий внесок у дослідженні даної проблематики здійснюється також у статті В. С. Кульчицького та І. Й. Бойка "Суд, прокуратура та адвокатура в Галичині у складі Австро-Угорщини", автори якої характеризують процес запровадження посади Генерального прокурора у контексті аналізу питання встановлення посад державних прокурорів при судах Галичини.

Цінними для дослідження проблематики утворення та діяльності Генеральної прокуратури Австро-Угорщини є також архівні документи Центрального державного історичного архіву України у Львівській області, зокрема, його фонд № 156 "Вища державна прокуратура у м. Львові", у якому містяться справи з річними звітами про її діяльність, що адресувалися Генеральному прокурору Австрії, а згодом і Австро-Угорщини. Матеріали даного фонду складаються також зі звернень Вищих державних прокурорів Галичини на адресу Генерального прокурора, циркулярів міністерства юстиції імперії, які містять відомості про основні напрями діяльності Генеральної прокуратури та її працівників.

Вагомий внесок у дослідженні питання утворення та діяльності Генеральної прокуратури Австро-Угорщини здійснюється також у працях зарубіжних вчених-правознавців та практиків. До них, зокрема, належить, праця Генерального прокурора Австрії Віктора Лібшера "З історії Генеральної прокуратури". Аналізуючи передумови виникнення інституту прокуратури в Австрії, автор дає коротку характеристику основних етапів її розвитку, а також досліджує питання реформування діяльності австрійської прокуратури у періоди першої та другої республік. Ще одним ґрунтовним науковим дослідженням є праця Фрідріха Рупфа "Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 23 травня 1873 року", у якій автор окреслював структуру та компетенцію органів прокуратури (в тому числі і Генеральної прокуратури) Австро-Угорщини. Деяка інформація щодо даної проблематики наявна також і у архівних фондах Державного архіву внутрішніх справ та юстиції Республіки Австрії. Зокрема, у архівному фонді № 2181 "Justizministerium II 18. Galizien Personale N-Z" містяться листи Генеральної прокуратури Австро-Угорщини на адресу Вищої державної прокуратури у м. Львові щодо розгляду її звернень.

Аналіз наукових джерел та архівних даних дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день комплексне та системне дослідження утворення та основних етапів функціонування Генеральної прокуратури Австро-Угорщини є, однак, відсутнє.

У зв'язку з цим більш детального вивчення потребують питання правового регулювання діяльності Генеральної прокуратури, її структури та повноважень, а також